

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

АЛФІМОВ ВАЛЕНТИН МИКОЛАЙОВИЧ
ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЛЦЕЇ

13.00.01 - Теорія і історія педагогіки

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 1997

00343927 (S)

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Донецькому державному університеті

Науковий консультант: дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор
МАДЗІЇОН ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КОНАРАТЮК ОЛЕКСАНДР ПАНТЕЛЕЙМОНОВИЧ
доктор педагогічних наук, професор
ПАЛАМАРЧУК ВАЛЕНТИНА ФЕДОРІВНА
член-кореспондент Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор
ШЕВЧЕНКО ГАЛИНА ПАВЛІВНА

Провідна установа: Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

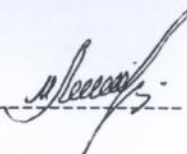
Захист відбудеться "27" червня 1997 року.

о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 252001, м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту педагогіки АПН України

Автореферат розіслано "23" травня 1997 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

 Легкий М. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

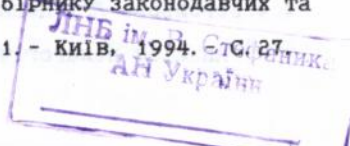
АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ. Зміна цінностей, яка відбувається в Україні, вимагає невідкладних перетворень практично у всіх сферах сучасного життя. Не стала винятком і освіта, недосконалість якої спонукає до створення таких навчальних закладів, які б виховували творчу особистість, здатну до діяльності у новій економічній ситуації.

Одним із таких навчально-виховних закладів виступає сучасний український ліцей - "середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, що забезпечує здобуття учнями освіти понад державний освітній мінімум і здійснює науково-практичну підготовку талановитої учнівської молоді. Термін навчання в ньому може бути таким, як у школі третього ступеня або на 1-2 роки більше" (1).

Створенню ліцеїв сприяв багатий досвід роботи спеціалізованих шкіл, широкої мережі різноманітних факультативів, шкільних наукових товариств, Малої академії наук, позашкільних закладів - Будинків і Палаців дитячої творчості, станцій юних техніків, туристів, натуралістів тощо.

Педагогічна парадигма, яку взяли за основу ліцей, була спрямована на створення умов для самореалізації особистості в різних видах діяльності, оцінку роботи цих навчально-виховних

-
1. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1993 року № 660.// - У збірнику законодавчих та нормативних актів про освіту. Випуск 1. - Київ, 1994. Ст. 27.

закладів за кінцевим результатом. Ліцеї зрештою стали експериментально-пошуковими лабораторіями з апробації нового змісту освіти, педагогічних технологій, стимулювання ініціативи учнів, формування у них готовності до творчості у різноманітних видах діяльності, реалізації їх запитів, інтересів, розвитку нахилів і здібностей.

Однак, ці інноваційні процеси розгорталися в основному "знизу", що породжувало їхню стихійність, безсистемність, випадковість, недостатню соціальну і наукову обґрунтованість.

Аналіз роботи ліцеїв свідчить, що ефективність навчання і виховання вище у тих з них, які намагаються будувати не окремі навчальні програми, а цілісну освітянську програму і стратегію, спрямовану на розвиток творчих потенцій кожної особистості. Поступово назріла необхідність глибокого і всебічного осмислення досвіду діяльності ліцеїв, розкриття теоретичних та науково-методичних основ роботи цих навчально-виховних закладів, методології вивчення притаманних їм найважливіших проблем. Тим більше, що у педагогічній науці і практиці для цього склалися відповідні передумови.

Класична педагогічна спадщина А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського дає сучасним ліцеям зразок гуманістичного підходу до навчання і виховання підростаючого покоління.

Фундаментально розроблені теорія соціальних систем (В. Г. Афанасьєв, В. П. Кузьмін, В. Н. Садовський, Г. Л. Смирнов) і теорія педагогічних систем (В. С. Ільїн, В. А. Караковський, Ф. Ф. Корольов, Л. І. Новикова).

Аналізу педагогічних аспектів формування пізнавальної ак-

тивності ліцеїстів допомагають праці Л. Л. Арістової, Ю. К. Бабанського, М. О. Данилова, І. В. Дубровіної, З. М. Калмикової, І. Я. Лернера, Н. О. Менчинської, П. І. Підкасистого, Н. О. Половнікової, О. Я. Савченко. Роботи Є. С. Березняка, В. І. Бондаря, В. І. Маслова, Ю. А. Конаржевського, М. Л. Портнова, В. П. Худомінського дають змогу зрозуміти особливості управління ліцеями, а дослідження Г. С. Альтшулера, В. І. Андрєєва, С. А. Новосьолова - організації науково-дослідницької роботи ліцеїстів.

Розробці основ ліцейної педагогіки сприяють праці філософів Н. А. Венгеренко, М. С. Кагана, Б. М. Кедрова, М. Н. Морозова, В. Ф. Овчиннікова, В. І. Шинкарука, А. Т. Шуміліна, які присвячені теорії творчості. Роботи Д. Б. Богоявленської, М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, Г. Я. Буша, І. П. Волкова, Л. С. Виготського, Н. С. Лейтеса, В. А. Крутецького, Ю. С. Кочкарова, О. М. Леонтьєва, Ю. М. Лотмана, О. Н. Лука, А. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, Я. А. Пономарьова, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Л. І. Уманського, В. Е. Чудновського, В. С. Шубинського, В. С. Юркевич дають можливість зрозуміти шляхи і умови розвитку творчої особистості, формування продуктивного мислення, значення різних періодів дитинства для виховання особистості.

Ліцейна педагогіка, спрямовуючи свої зусилля на формування творчої особистості старшокласника дослідницького типу, вбирає в себе значний вітчизняний і зарубіжний досвід диференціації освіти і навчання (М. А. Антропова, А. А. Бударний, Г. В. Дубровіна, Б. І. Коротяєв, Г. Мельхорн, М. Д. Миндюк, Е. Б. Ніколаєва, В. М. Речицький, І. Е. Унт, З. Г. Шабаліна), розвивального навчання (А. В. Єфремов, В. В. Давидов, Г. С. Костюк, Г. І. Шукіна), проблемного навчання (М. І. Махмутов та інші), діагностики творчих здібностей (Ю. З. Гільбух, Дж. Гілфорд, І. Петтольд, Е. Торренс, Л. Холл,

ІІІВ ім. В. Стефаника
АН України

В. Штерн).

Становлення сучасного українського ліцею проходить при активній увазі з боку вітчизняних науковців. Найактуальніші проблеми функціонування ліцеїв досліджуються І. Г. Єрмаковим, В. М. Мадзігоном, О. Г. Морозом, Н. Г. Ничкало, В. Ф. Паламарчук, Д. І. Рум'янцевою, В. В. Сгадовою, М. Д. Ярмаченком. Історичним аспектам діяльності ліцеїв присвячені роботи А. В. Лопухівської, С. Р. Чуйка тощо.

Дослідженню різних аспектів організаційно-педагогічної діяльності ліцеїв присвячені дисертаційні дослідження О. І. Нікітенка, Г. С. Сазоненко, А. І. Сологуба, Б. Г. Чижевського, а проблемі гігієнічного обґрунтування оптимізації навчання ліцеїстів - дисертація В. В. Машиністова, архітектурно-планувальній організації будівель ліцеїв і гімназій - С. В. Сьомки.

Загалом в Україні накопичений достатній теоретичний та емпіричний матеріал важливий для подальшого вивчення діяльності ліцеїв у сучасних умовах. Однак, не дивлячись на це, все ще існує необхідність докорінного поліпшення їхньої роботи з творчо обдарованою молоддю. На пріоритетний рівень виходять педагогічні дослідження з позицій цілісності, в яких ліцей розглядається як елемент загальної системи розвитку обдарованої і талановитої шкільної молоді - майбутніх дослідників, науковців.

Актуальність означеної проблеми, потреби педагогічної практики, необхідність теоретичного забезпечення її ефективності в сучасних умовах суспільного розвитку стали підґрунтям у виборі теми дослідження: "Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї".

Об'єктом дослідження є навчально-виховний процес в ліцеї,

а ПРЕДМЕТОМ - науково-педагогічні засади його організації.

МЕТА дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці концепції ліцею як цілісної педагогічної системи і моделі організації навчально-виховного процесу в ньому.

Досягнення мети здійснюється розв'язанням таких основних завдань:

1. Охарактеризувати тенденції становлення і розвитку ліцеїв в Україні.

2. Розкрити специфіку організації навчально-виховного процесу в ліцеї.

3. Обґрунтувати програму індивідуального розвитку і саморозвитку особистості і шляхи її реалізації.

4. Розробити критерії ефективності функціонування ліцею.

5. Розробити структуру управління ліцеєм на основі програмно-цільового підходу.

6. Здійснити дослідно-експериментальну перевірку умов ефективності функціонування ліцею і на цій основі розробити науково-методичні засади, спрямовані на формування особистості ліцеїста-дослідника.

ГІПОТЕЗА дослідження. Загальною гіпотезою дослідження виступало припущення, що ефективність навчально-виховного процесу в ліцеї істотно залежить від використання сучасних психолого-педагогічних теорій, які адекватно відображають його спрямованість на розвиток творчої особистості ліцеїста.

Ця загальна гіпотеза конкретизувалась у таких часткових:

а) ліцейне навчання може бути ефективним лише в умовах і межах такої парадигми освіти, яка передбачає використання педагогічних технологій, в основу розробки яких покладено ураху-

вання рівню розвитку індивідуальних і особистісних якостей ліцеїста та його творчих здібностей;

б) ефективність навчально-виховного процесу забезпечується формуванням такого контингенту ліцеїстів, який характеризується інтелектуальною активністю, прагненням до здобуття знань, до наукової творчості;

в) розробка і реалізація програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості забезпечує високу культуру діалогу між ліцеїстами і педагогами, посилює роль самостійної роботи учнів, дозволяє організувати засвоєння ними знань у власному темпі;

г) висока результативність навчально-виховного процесу в ліцеї значною мірою обумовлюється запровадженням матричної структури управління, яка дозволяє реалізувати інноваційні програми розвитку творчої особистості;

д) включення ліцеїстів разом з науковцями у дослідження актуальних наукових проблем значно підвищує їх інтерес до творчої діяльності, розвиває уяву, інтуїцію, оригінальність мислення;

є) активна участь ліцеїстів у відродженні культурних цінностей і духовних надбань українського народу і народу, до якого вони етнічно належать, сприяє формуванню у них національної самосвідомості, людяності, людської гідності;

МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ дослідження становлять системний підхід до цілісних педагогічних процесів та явищ, наукові положення про роль діяльності у формуванні особистості, розвитку її творчості та індивідуальності; концепції демократизації і гуманітаризації освіти і виховання; основні положення Закону України "Про освіту", Державної національної програми "Освіта

(Україна ХХІ століття)".

КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Ліцей розглядається як цілісна педагогічна система, в процесі функціонування якої здійснюється розвиток творчих здібностей старшокласників, озброєння їх уміннями організації і здійснення науково-дослідницької роботи, самостійного здобуття знань. Для цього ліцей долає тотальну уніфікацію і стандартизацію навчально-виховного процесу, консерватизм і стереотипи педагогічного мислення, забезпечує педагогам і учням необхідні умови для самореалізації у творчій діяльності, створюючи атмосферу інтелектуальної творчості, враховуючи національні та етнічні традиції, організовуючи взаємодію учнів і педагогів, перш за все з викладачами вищої школи, яка виступає замовником ліцею для підготовки майбутніх талановитих студентів.

Педагогічна система ліцею на відміну від інших систем, що функціонують у структурі середньої загальної освіти, доповнюється такою важливою сферою як науково-дослідницька робота, яка виступає таким же основним компонентом цілісного навчально-виховного процесу, як навчальний процес і виховна робота. Таким чином, ліцей стає першою сходинкою у підготовці майбутніх дослідників, науковців.

У ході теоретичного вивчення проблеми, створення дослідно-пошукової практики і організації дослідно-експериментальної роботи застосовувались як загальнонаукові, так і спеціальні МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

а) теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та узагальнення одержаної інформації, аналіз та узагальнення експериментальних даних, класифікація, індукція, дедукція, типологізація, моделювання, побудова аналогій, інте-

грування, порівняння, аналіз передового педагогічного досвіду;

б) емпіричні: діагностичні методи (анкетування, бесіди); соціометричні методи; обсерваційні методи (пряме, побічне, включене спостереження, самоспостереження); прогностичні методи (експертних оцінок, узагальнення незалежних характеристик, екстраполяція тощо); експериментальні методи; праксиметричні методи (аналіз продуктів діяльності).

Дослідження проводилось поетапно.

НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ (1983-1988 р.р.) аналізувався досвід роботи спеціалізованих шкіл, Малої академії наук, станції юних техніків, юних натуралістів щодо розвитку творчих здібностей старшокласників. На цьому етапі вивчалась філософська, психолого-педагогічна література з питань творчості, основи антропоцентриської педагогіки, а також була зроблена спроба теоретичного обґрунтування моделі загальноосвітньої школи для роботи з обдарованими і талановитими дітьми.

НА ДРУГОМУ ЕТАПІ (1988-1990 р.р.) вивчалась історія становлення і розвитку ліцеїв в Україні, був створений, як експериментальний майданчик, ліцей при Донецькому державному університеті - один із перших в Україні, розроблена концепція його функціонування, оригінальні навчальні плани і навчальні програми, уточнювались критерії ефективності роботи, проводився пошук оптимальних підходів щодо комплектації педагогічного і учнівського контингентів, організації науково-дослідницької роботи ліцеїстів, позакласної виховної роботи.

НА ТРЕТЬОМУ ЕТАПІ (1990-1993 р.р.) розроблялись навчальні курси і спецкурси для керівників і педагогів ліцеїв, проводилась їх апробація на факультеті підготовки і підвищення кваліфікації організаторів народної освіти Донецького державного

університету, створювались професіограма і нормативні документи вихователя-куратора ліцеїстів (звільненого класного керівника), концепція взаємодії ліцею з навколишнім середовищем, з вищими навчальними закладами, були розроблені і впроваджені в практику програма індивідуального розвитку і саморозвитку особистості, матрична структура управління ліцеєм.

НА ЧЕТВЕРТОМУ ЕТАПІ (1993-1996 р.р.) здійснювалась робота з корекції дослідницької програми, проводилось розповсюдження досвіду, перевірка його у масовій педагогічній практиці, впровадження результатів дослідження в навчальний процес вищих навчальних закладів. На цьому етапі були оформлені результати дослідження у вигляді монографій, навчальних посібників і докторської дисертації.

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ - ліцеї при Донецькому державному університеті, Донецькому державному медичному університеті, міста Макіївки Донецької області, факультет підготовки і підвищення кваліфікації організаторів народної освіти Донецького державного університету. Основні положення перевірялись у ліцеях Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Львівської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Чернігівської областей, Республіці Крим.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає в тому, що: визначено тенденції становлення сучасних ліцеїв в Україні; узагальнено досвід їхньої діяльності щодо розвитку творчої особистості старшокласників; теоретично обґрунтовано і експериментально перевірено концепції ліцею як цілісної педагогічної системи, організації навчально-виховного процесу в ньому, програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості; створено професіограму вихователя-куратора ліцеїстів і розроблено способи

ії реалізації.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягає в тому, що: розроблено варіанти навчального плану ліцею, критерії ефективності його функціонування, відбору змісту ліцейної освіти, модель комплектування педагогічного і учнівського контингентів; обґрунтовано умови адаптації старшокласників до навчання в ліцеї і шляхи його взаємодії з вищими навчальними закладами; впроваджено програмно-цільове управління ліцеєм.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження:

- результати роботи, висновки і рекомендації можуть бути використані науковцями, викладачами вищих навчальних закладів, факультетів підвищення кваліфікації, керівниками освітньої галузі, ліцеїв, студентами та аспірантами для дослідження проблем ліцейної педагогіки, створення ліцеїв та подальшого удосконалення їх діяльності;

- історико-теоретичний аналіз і узагальнення результатів дослідження дозволили розробити програми курсів і спецкурсів, навчальні посібники, методичні рекомендації для студентів і магістрів, слухачів системи післядипломної освіти щодо організації навчально-виховного процесу в ліцеях;

- висунуті і перевірені багаторічною практикою теоретичні положення можуть бути враховані при формуванні локальних концепцій діяльності ліцеїв, розробці навчальних планів та навчальних програм, планів виховної роботи, нормативних документів, циклограм роботи педагогів, планів підвищення їхньої педагогічної майстерності, організації науково-дослідницької роботи ліцеїстів, удосконаленні управління ліцеями, створенні системи пошуку і відбору обдарованих старшокласників, формуванні учнівського колективу;

- отримані в ході дослідження дані стануть певним внеском у подальшу розробку ліцейної педагогіки.

Основні ідеї і концептуальні положення дисертації викладені в монографії "Ліцей в системі освіти України" та інших публікаціях автора.

ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК здобувача полягає у: розробці концепції ліцею як цілісної педагогічної системи, моделі організації навчально-виховного процесу в ньому, оригінальних навчальних планів і планів виховної роботи, концепції програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості; впровадженні у педагогічну практику нової педагогічної посади - вихователю-куратору, створенні професіограми і циклограми його діяльності; розробці для системи підвищення кваліфікації керівників шкіл і вищих навчальних закладів навчальних курсів "Теорія і практика роботи ліцею", "Організація роботи вихователя-куратора ліцеїстів", спецкурсів "Організація науково-дослідницької роботи ліцеїстів", "Організація науково-методичної роботи в ліцеї", "Управління ліцеєм", "Діагностика творчої особистості", "Розробка і реалізація програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості", "Система пошуку і відбору обдарованих школярів для навчання в ліцеї", для студентів і магістрів курсу "Система навчання і виховання обдарованих дітей"; розробці методичних рекомендацій керівникам і вчителям ліцеїв щодо виховання творчої особистості, взаємодії ліцею з вищими навчальними закладами, управління ним.

ВІРОГІДНІСТЬ І ОБҐРУНТОВАНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ забезпечена обґрунтованістю його вихідних методологічних позицій, використанням комплексу методів, які адекватні його об'єкту, меті, завданням і логіці, репрезентативністю експеримен-

тальних даних, відповідністю теоретичних тверджень до висновків, одержаних у процесі дослідження.

АПРОБАЦІЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ здійснювалась шляхом публікації його результатів, доповідей на науково-практичних конференціях - міжнародних (Одеса, 1992р.), Всеукраїнських (Київ: лютий, листопад 1994 р., травень 1997 р.), обласних (Донецьк, 1994р., 1995р.); виступів автора перед керівниками ліцеїв в Українському інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів освіти (1992, 1993, 1994 р.р.), в Донецькому і Сумському інститутах післядипломної освіти, на факультеті підвищення кваліфікації організаторів народної освіти Донецького державного університету, перед керівниками ліцеїв України на першому Всеукраїнському з'їзді педагогічних працівників, експертною комісією Академії педагогічних наук України, кафедрою теорії і методики Московського відкритого державного педагогічного університету, у педагогічних колективах Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Одеської, Полтавської, Сумської, Чернігівської областей, а також Калузької і Білгородської областей, Республіки Татарстан (Росія), перед студентами і магістрами Донецького державного університету, в процесі керівництва аспірантами та різними дослідницькими проектами і програмами Донецької і Запорізької областей.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ:

1. Концепція ліцею як цілісної педагогічної системи.
2. Модель організації навчально-виховного процесу в ліцеї.
3. Концепція програми індивідуального розвитку і саморозвитку особистості і способи її реалізації.
4. Критерії ефективності функціонування ліцею.
5. Структура управління ліцеєм.

Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, бібліографії. Результати дослідження узагальнені і відображені у 10 таблицях, 5 схемах, 3 циклограмах, 15 додатках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У ВСТУПІ обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, основну мету і завдання, методологічну основу і методи дослідження, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, сформульовано положення, які виносяться на захист.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ "Історико-теоретичний аналіз розвитку ліцеїв в Україні" розглядається історія розвитку цих навчальних закладів, осмислюються концепції сучасних ліцеїв та узагальнюється досвід їхньої роботи.

Розгляд історичного аспекту становлення ліцеїв в Україні дає можливість стверджувати, що ліцеї минулого (Ришельєвський, Ніжинський і Волинський) у свій час були міцними осередками виховання еліти держави, які давали молоді закінчену енциклопедичну освіту, готували її до державної служби.

У ліцеях широко використовувалась індивідуалізація і диференціація навчання; в них значною була частка самостійної роботи, багато уваги приділялося навчальним предметам, які формують духовну сферу особистості, її високі моральні якості: ліцеїсти проводили наукові дослідження, займалися художньою творчістю. Безперечно, ці ліцеї зробили вагомий внесок в розбудову освіти, збагачення інтелектуального потенціалу суспільства.

Свого ренесансу ліцеї в Україні набувають на рубежі 80-90 років нашого століття. Їхнє створення було пов'язане з духов-

ним відродженням нації, змінами у соціально-політичному житті, розбудовою самостійної, незалежної держави.

Сьогодні в країні діють економічні, математичні, технічні, медичні, військові з посиленою фізичною підготовкою, хіміко-біологічні, мистець, лісогосподарчі, морські ліцеї.

Однак, в деяких випадках відкриття ліцеїв носило кон'юнктурний характер. Внаслідок цього відбувалася лише зміна назви навчального закладу. З часом такі ліцеї показали низьку ефективність роботи і рішення місцевих органів управління їм був повернений статус загальноосвітніх шкіл. Не зважаючи на це, кожного року в державі збільшувалась кількість ліцеїв. Якщо у 1991-1992 навчальному році їх було 73, у наступному 110, то у 1996 році їх вже налічувалося 124.

Становлення ліцеїв відбувалося при підтримці Міністерства освіти і Академії педагогічних наук України. Бже у 1990 році науковці Інституту педагогіки АПН України випустили книгу "Школа-ліцей", в якій було сформульовано концепцію навчально-виховного комплексу Черкаського науково-виробничого об'єднання "Ротор". І хоча в силу економічних причин такий комплекс не було створено, але педагогічна теорія значно збагатилася здобутками вчених. У наступні роки українська педагогічна громадськість практично щороку мала змогу знайомитись у наукових збірниках, матеріалах науково-практичних конференцій, книгах і методичних посібниках з досвідом роботи сучасних ліцеїв. У 1992 році було розроблене типові положення про ліцей.

Широкому визнанню ліцеїв у державі серед громадськості сприяла робота Асоціації працівників ліцеїв і гімназій України, яка на громадських засадах здійснювала широку пропаганду ліцейного руху, об'єднала навколо себе керівників ліцеїв та

гімназій, учителів, науковців, працівників Міністерства освіти. Асоціація проводила конференції, круглі столи, фестивалі, семінари, допомагала у виданні наукової і навчальної літератури. Членами Асоціації започатковано республіканську літню хімічну школу в Дніпропетровську, міжнародний турнір юних фізиків у Одесі, міжнародний екологічний фестиваль у Кривому Розі.

Бивчення досвіду роботи 78 ліцеїв дало змогу виявити загальні тенденції в їхньому розвитку, а саме: ліцеї забезпечують варіативність розвитку кожної особистості в різноманітній гамі її нахилів, здібностей, інтересів. У них інтенсивно відбувається відродження національно-культурних цінностей; навчально-виховний процес будується з урахуванням відмінностей в інтелектуальній, емоційно-вольовій сфері особистості, особливостей розвитку кожного учня, його потенційних можливостей.

В основі організації ліцеїв лежать базова, Всеукраїнська, регіональні і локальні концепції їхньої діяльності. Базова концепція стала проявом співдружності науковців Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України, Міністерства освіти і педагогів-практиків. Вона обумовлює принципи діяльності ліцеїв, дозволяючи реалізувати нову парадигму освіти: гуманізації, гуманітаризації, єдності загальнолюдського і національного, розвивального характеру навчання, співробітництва, співтворчості вчителя і учня, диференціації та індивідуалізації навчання, оптимізації навчально-виховного процесу, відкритості і динамічності освіти (2).

2. Паламарчук В. Ф., Чижевський Б. Г. Концептуальні основи навчальних закладів нового типу // Рідна школа. - 1993.

Регіональні концепції орієнтують ліцей на реалізацію актуальних завдань розвитку регіону, у якому ці навчальні заклади функціонують. Локальні концепції відображають особливості діяльності даного закладу, його мети і завдань.

Втім аналіз роботи ліцеїв показав, що в їхній роботі іноді має місце стихійний пошук і хаотична інноваційна діяльність, які не позбавляють навчальні заклади, педагогічні колективи від застарілих проблем, а ще й додають нових. Однією з причин цього є відсутність цілісної концепції діяльності ліцею, розуміння його як відкритої педагогічної системи. Саме це і обумовило наш подальший теоретичний пошук і дослідно-експериментальну роботу.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ "Ліцей як цілісна педагогічна система" дається загальна характеристика педагогічної системи ліцею, розкрито особливості формування колективу ліцеїстів, визначено критерії ефективності функціонування цього навчально-виховного закладу.

Ліцей - це педагогічна система, суть якої у створенні на основі взаємодії з середовищем найкращих соціальних, психолого-педагогічних, матеріальних, кадрових, режимних і організаційних умов для розвитку творчих здібностей старшокласників, підготовки їх до науково-практичної діяльності.

Зовнішні зв'язки, які встановлює ліцей з найширшим колом підприємств, культурно-масових організацій, наукових установ, творчих колективів і вищих навчальних закладів, будуються на основі взаємної зацікавленості у розвитку старшокласників і своєрідній спеціалізації їх виховання. Ці зв'язки стають можливими завдяки програмі діяльності ліцею з відповідними організаціями

і установами щодо розв'язання навчально-виховних завдань. З цієї точки зору принципове значення має органічна єдність ліцею з вищими навчальними закладами. З одного боку їхня наступність і взаємозв'язок сприяють забезпеченню безперервного процесу освіти, з іншого - таким чином досягається наступність у змісті, формах, методах і шляхах розвитку творчої особистості.

Внутрішні зв'язки ліцею подані різноманітними об'єднаннями старшокласників: одновіковими, формальними (клас, факультативна група), з вільним чи рухомих складом (гуртки, секції). Принциповою особливістю об'єднань ліцеїстів виступає їхній добровільний характер. Суттєву роль у практиці ліцеїв відіграють об'єднання клубного типу, які задовільняють різнобічні інтереси і потреби особистості, дозволяють розкрити різні сторони її неповторної індивідуальності.

Ліцей як педагогічна система характеризується органічною єдністю навчально-виховного процесу, яка проявляється в єдиному уявленні про особистість ліцеїста, його особистісних та індивідуальних рисах, в стратегії диференційного підходу, підготовки до саморозвитку.

Важливим компонентом педагогічної системи ліцею виступає педагогічний колектив, який об'єднує шкільних учителів і професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів, учених наукових установ і студентів, представників різних творчих професій - акторів, художників. Такий склад вихователів хоча і ускладнює управління ліцеєм, але сприяє досягненню високих результатів у навчанні і вихованні старшокласників.

Провідне місце в педагогічній системі ліцею відведено старшокласнику. Сучасний ліцеїст - це представник соціальної

групи молоді, яка функціонує в системі загальної середньої освіти і готується насамперед до виконання соціальної ролі студента і функцій наукової інтелігенції. Про свідомий підхід ліцеїстів до виконання функцій, які притаманні студентам, свідчить той факт, що 99,8% випускників ліцеїв України щорічно вступають до вузів. Ліцеїсти вирізняються інтелектуальною і творчою обдарованістю, їм властиві працелюбність, прагнення до здобуття знань.

Вибір старшокласниками ліцею для навчання, високий рівень їхньої підготовленості до засвоєння знань разом з тим не знімають проблему адаптації до нових умов життєдіяльності. Особливого значення набувають такі її види, як психо-фізіологічна, соціально-психологічна і діяльнісна. Показниками психо-фізіологічної адаптації першокурсників виступають: ступінь працездатності, тривалість і глибина сну, зміст сновидінь, апетит, загальне фізичне самопочуття, хороший настрій; соціально-психологічної - емоційне самопочуття, стосунки з педагогами і товаришами, задоволеність вибором профілю навчання, змістом ліцейної освіти, своїм статусом у колективі, вимогами, які ставить навчально-виховний процес, сформованість "Я-концепції", сприятлива соціометрія в колективі; діяльнісної - визначення напрямку науково-дослідницької роботи, вибір гуртка, факультативу, спецкурсу, участь в органах ліцейного самоврядування, виконання "Правил ліцеїста".

Дослідження показало, що формування ліцейного учнівського колективу може проходити інтенсивно. Цьому сприяють стабільний склад педагогічного колективу, його висока майстерність; попередній досвід роботи першокурсників в органах шкільного самоврядування; створення в ліцеї атмосфери доброзичливості, уваги

до кожного із учнів, до традицій навчального закладу; розуміння проблем ліцеїстів і допомога у їх вирішенні; забезпечення старшокласнику простору для дослідницького пошуку.

Розробляючи критерії ефективності функціонування ліцеїв, ми спиралися на завдання, які поставлені перед сучасною освітою: "...формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляція культури і духовності в усій різноманітності розвитку людини вітчизняних та світових зразків" (3). Виходячи з цього і враховуючи специфіку ліцею, критеріями ефективності його діяльності слід вважати: засвоєння ліцеїстами знань понад державний освітній рівень, готовність до виконання функцій дослідника, здатність продукувати нові ідеї, знаходити оригінальні способи розв'язання протиріч, свідоме виконання обов'язків громадянина України, прагнення займатися фізкультурою і спортом. Ці критерії орієнтують на виховання особистості, яка своєю діяльністю здатна забезпечити прогрес суспільства.

Критеріями ефективності функціонування ліцею також виступали: вступ його випускників до вищих навчальних закладів, досягнення на предметних олімпіадах, конкурсах науково-дослідницьких робіт, успіхи в навчанні.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ "Специфіка організації навчально-виховного процесу в ліцеї" розглядаються способи комплектування учнівського контингенту, зміст і методи ліцейного навчання, напрями виховної роботи, організація науково-дослід-

ницької роботи ліцеїстів, особливості самоуправління.

Мета організації навчально-виховного процесу полягає у забезпеченні взаємодії таких його структурних компонентів як навчальний процес, виховна робота, науково-дослідницька діяльність, які взаємообумовлюють один одного і спрямовані на розвиток творчої особистості в органічній єдності. Зміст організації навчально-виховного процесу складають педагогічні дії щодо вибору таких засобів навчання і виховання, які роблять його цілісним, безперервним, сприяючи саморозвитку і самовдосконаленню особистості.

Специфіка організації навчально-виховного процесу в ліцеї обумовлюється учнівським контингентом, який складається із найбільш талановитої частини шкільної молоді. Ліцей має комплектуватися як творчо обдарованими старшокласниками, так і тими, хто у майбутньому зможе проявити себе як учений-енциклопедист, систематизатор, учений-критик, бо науці потрібні не тільки творчі особистості, але й ті, хто може зберегти, зафіксувати і без перекручень передати досвід поколінь (В. С. Чудновський, В. С. Юркевич).

Ефективність комплектування учнівського контингенту залежить від: наявності системи пошуку і відбору обдарованих учнів; пропаганди роботи ліцею; рівня кваліфікації приймальної комісії; методики діагностики творчої та інтелектуальної обдарованості учня.

Система відбору, яка була відпрацьована, складалась із трьох етапів. На першому відбирались ті учні, що мали суспільнозначимий творчий продукт (об'єктивна творчість). Ці абітурієнти зараховувались до ліцею без вступних іспитів. Показника-

ми об'єктивної творчості слугували надруковані книжки, наукові статті, інші творчі досягнення, які оцінені фахівцями. Другий етап - виявлення старшокласників з особистіснозначимим творчим продуктом (суб'єктивна творчість). Абітурієнти виконували завдання на дивергентність і оригінальність мислення. Третій етап - відбір старшокласників, які складали групу інтелектуалів. їм пропонувались тести на загальну ерудицію, на рівень засвоєння знань.

Ефективність відбору старшокласників для навчання в ліцеї значною мірою забезпечувалась використанням шкільного тесту розумового розвитку (автори В. Гуревич та інш.). Цей тест давав змогу встановити ступінь розвитку таких якостей особистості, як обізнаність, начитаність, вміння діяти за аналогією, класифікувати, узагальнювати факти і явища, аналізувати і синтезувати їх, логічно мислити. Він дозволяв сформувати склад абітурієнтів за відповідним рівнем розвитку цих якостей. Достовірність цього тесту була перевірена на більше ніж 2000 учнів дев'ятих класів загальноосвітніх шкіл Донецької області.

Організація ліцейного навчання передбачала визначення змісту освіти. Головною її особливістю виступає поєднання базових знань і тих, які дозволяють ліцеїсту виконувати функції дослідника. Це обумовлює врахування при складанні навчальних програм принципів розвивального навчання, проблемності, формування практичних умінь, індивідуалізації, диференціації, науковості, доступності, наочності, активізації діяльності ліцеїстів. Ці загальнодидактичні принципи доповнюються ще одним - принципом орієнтації ліцейної освіти на освіту вузівську, що дозволяє досягати високого рівня загальнонаукового навчання, озброєння ліцеїстів умінням одночасного оперування знаннями і з

різних галузей науки, створювати реальні умови для наступності у навчанні, уникнення перевантаження ліцеїстів, формувати у них розуміння актуальних проблем науки, світогляд.

Методика складання навчальних програм передбачала їх обговорення з найширшим колом фахівців: науковцями із науково-дослідних установ, викладачами вузів, шкільними педагогами, які мали досвід у навчанні обдарованих старшокласників. Кожна програма затверджувалась радою факультету вузу і таким чином виступала результатом колективної думки. Участь авторів у реалізації програм значно збільшувало їхню ефективність.

Навчальний план ліцею включав три блоки: профільний, загальноосвітний і практичний. Профільний блок забезпечував поглиблене вивчення профільного предмету, озброював знаннями з тих дисциплін, які були особливо тісно пов'язані з ним, надавав уявлення про методику наукового дослідження. У загальноосвітний блок навчального плану входили ті дисципліни, які разом з предметами профільного блоку допомагали ліцеїстові одержати повну середню загальну освіту. Практичний блок був покликаний сформувати в учнів уміння організації і проведення дослідження з актуальної наукової проблематики. У цей блок також був включений практичний курс "Основи саморозвитку творчої особистості". Навчальний план передбачав вивчення ліцеїстами двох іноземних мов, інтегрованих курсів, спецкурсів, органічно поєднуючи гуманітарну і природничо-математичну освіту.

В основу навчання ліцеїстів був покладений індивідуально-особистісний підхід, який сприяв найбільш повній реалізації завдання творчого розвитку старшокласників з урахуванням різниці в їх інтелектуальній, емоційно-вольовій та дієво-практичній сферах.

Провідна функція індивідуально-особистісного навчання нами розумілась не як планування загальної, єдиної і обов'язкової для всіх ліній розвитку, а як допомога кожному ліцеїсту в удосконаленні свого досвіду, розвитку здібностей, розкритті індивідуальності, яка неповторна. При цьому ми виходили з положення, що кожний учень наділений оригінальним досвідом життєдіяльності і що він в старшому шкільному віці вчиться бути освіченим, вихованим завдяки організації власної діяльності. Іншими словами, ліцеїст виступає носієм власного пізнавального досвіду, тобто суб'єктом освітнього процесу, в якому проходить його саморозвиток, самореалізація. Ось чому навчання розуміється не як нормативно побудований процес, а як індивідуальна пізнавальна діяльність особистості, яка вимагає підтримки і корекції.

У процесі навчання широко використовувались організація самостійної роботи, вивчення ліцеїстами окремих предметів у власному темпі, розробка індивідуальних навчальних програм. Названими формами в ліцеї при Донецькому державному університеті користувався кожний четвертий ліцеїст. Це дозволяло вихованцям навчатися одночасно у двох навчальних закладах, одержуючи ліцейну і професійну освіту, достроково закінчувати навчальний заклад.

Переведення ліцеїстів на самостійне навчання, навчання за індивідуальною програмою здійснювалось на основі рішення педагогічного консилиуму, який враховував побажання учня. Після позитивного рішення педагогічного консилиуму проходило конструювання навчальної програми, яка узгоджувалась із державною програмою, розроблявся графік навчального процесу і система контролю за ходом засвоєння знань.

Серед методів розвитку творчості ліцеїстів у навчальному процесі найбільш ефективними виявились "мозкова атака", розв'язання проблемних завдань, дискусія, рецензування відповідей товаришів, опонування їхніх наукових робіт, самоопитування, відшукування безлічі вірогідних рішень.

Розвитку ерудиції ліцеїстів сприяли інтелектуальний марафон, турнір поліглотів, розгадування кросвордів та інш.

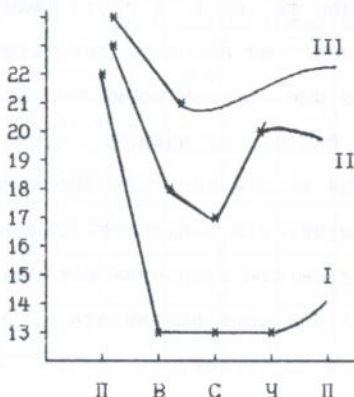
Разом з тим дослідження показало, що ліцеїсти-творці потребують особливої уваги з боку психолога, а то й психіатра. Ці учні боляче переносять невдачі, ображаються, коли їх досягнення не помічаються і не стимулюються, хвилюються, якщо не оцінюються лідерські якості. З метою підтримки учнів була створена медико-психологічна служба, яка здійснювала спостереження за станом соматичного і психічного здоров'я, проводила консультації для батьків, педагогів, старшокласників щодо наукової організації їх навчальної праці, бесіди з проблем само-вдосконалення, тренінги для посилення розвитку уваги, пам'яті.

Організація навчально-виховного процесу спиралась на результати вивчення розумової працездатності ліцеїстів, яке проводили вчені біологічного факультету Донецького державного університету разом з ліцеїстами. Аналіз динаміки працездатності дозволяв виявити періоди найбільшого напруження психіки учнів, враховувати їх при розробці розкладу занять, вибору форм навчальної діяльності.

Дослідження дало підставу стверджувати, що денна, тижнева і річна динаміка показників працездатності ліцеїстів першого та другого року навчання носить сприятливий характер, а їх величина зростає протягом двох років навчання в ліцеї, що свідчило про вдалу організацію навчального процесу (див. графіки).

Динаміка
зростання тижневої розумової
працездатності ліцеїстів

Умовні
одиниці

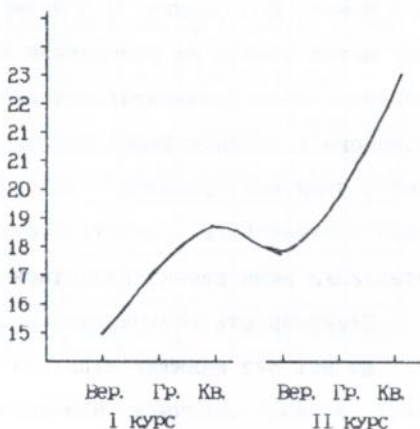

Графік 1.

I - вересень
II - грудень
III - квітень

Динаміка
зростання річної розумової
працездатності ліцеїстів

Умовні
одиниці

Графік 2.

Вер. - вересень
Гр. - грудень
Кв. - квітень

Графіки показують залежність розумової працездатності ліцеїстів від дня тижня і протягом навчального року. Умовні одиниці розраховувались за формулою:

$$Q = (A:10) / (A:10 + B)$$

де Q - коефіцієнт продуктивності праці, A - кількість знаків, які продивлялись, B - кількість помилок.

Підвищенню працездатності сприяло досягнення оптимального узгодження навчальної і позакласної роботи, введення в середу бібліотечного дня, озброєння ліцеїстів методами самостійної роботи, оптимізації виконання домашніх завдань, відпочинку старшокласників, збільшення до чотирьох на тиждень годин для занять фізкультурою.

Однією з особливостей організації ліцейного навчання було впровадження лекційно-семінарської системи. Проблема використання лекційного методу глибоко розроблена в педагогіці (Л. Л. Момот, В. О. Онишук, Н. О. Черв'якова та інш.). У своїй практиці метод лекцій ми розглядали як той, що доповнює традиційний урок. В експериментальних ліцях цим методом користувались професори і доценти вищої школи, а вчителі проводили семінарські і практичні заняття. Викладання лекцій вимагало високого рівня пізнавальної самостійності ліцейстів, підбору такого матеріалу, який характеризується цілісністю і значним обсягом.

Ефективність розробленої моделі навчання виявлялась в тому, що всі без винятку ліцейсти ставали студентами вузів, а дехто з них одночасно навчався в двох вузах або на двох факультетах. Частина випускників успішно навчається у провідних вищих навчальних закладах Англії, Польщі, Ізраїлю, Росії, Сполучених Штатів Америки, Швеції.

Здобуті в ліцеї знання, навички самостійної роботи стали міцною основою успішного навчання ліцейстів у вузах. Після їх закінчення кожен четвертий колишній учень ліцею одержав диплом з відзнакою, кожен третій, а на деяких факультетах Донецького державного університету кожен другий був рекомендований для продовження навчання в аспірантурі. За час навчання в ліцеї учні оволодівали професіями домашнього вчителя, гідперекладача, оператора персональної ЕОМ. Про ефективність навчання також свідчать дані порівняльного аналізу участі ліцейстів у різного рівня предметних олімпіадах (таблиця 1).

Таблиця 1.

АНАЛІЗ ДОСЯГНЕНЬ ЛІЦЕЇСТІВ НА ПРЕДМЕТНИХ ОЛІМПІАДАХ

Роки навчання в ліцеї	Міжнародні олімп.				Всеукраїнські олімп.				Обласні олімпіади			
	Е. Л.		К. Л.		Е. Л.		К. Л.		Е. Л.		К. Л.	
	ДВ %	ЗПН %	ДВ %	ЗПН %	ДВ %	ЗПН %	ДВ %	ЗПН %	ДВ %	ЗПН %	ДВ %	ЗПН %
1990-1992	-	0,4	-	-	-	2,8	-	-	1,6	11,2	0,4	-
1991-1993	-	-	-	-	-	2,4	-	-	3,2	13,6	0,8	0,4
1992-1994	-	2	-	-	0,4	5,2	0,4	0,4	3,2	14,4	1,2	0,4
1993-1995	-	1,6	-	-	0,8	5,6	-	-	4,4	15,6	3,6	2,8
1994-1996	-	1,6	-	-	0,8	4,8	0,4	-	3,6	14,4	4,4	4,8
За всі р.	-	1,4	-	-	0,4	4,7	0,2	0,1	3,6	21,4	2,4	1,9

де Е. Л. - експериментальні ліцеї, К. Л. - контрольні ліцеї,

ДВ - до вступу в ліцей, ЗПН - за період навчання.

В експериментальних ліцеях щорічно досліджувалось 250 осіб, а у контрольних - 249 осіб.

Розроблена система навчання доводила свою ефективність протягом усіх років проведення дослідження. В експериментальних ліцеях виховувались кращі юні хіміки, біологи, історики, філологи, фізики і математики України, а у 1994, 1995, 1996 роках на Всесвітніх олімпіадах з хімії було здобуто золоту і дві бронзові медалі, у 1994 році - бронзова медаль з біології. Щороку понад 20% випускників ліцеїв були медалістами.

Зміст і напрями виховної роботи з ліцеїстами визначають завдання, які стоять перед ліцеями щодо формування громадянина

України, освіченого, культурного, морально розвинутого майбутнього представника наукової інтелігенції. Специфіка виховання полягала у врахуванні досвіду життєвого самовизначення ліцеїстів, реалізації особистісної спрямованості виховного процесу. Особлива увага приділялась розвитку у старшокласників високих духовних потреб, оволодінню ними гуманістичними цінностями, нормами демократичної культури, формуванню такого інтелектуально-естетичного середовища, яке могло б всіляко сприяти самореалізації сутнісних сил особистості у різних видах творчої діяльності. Орієнтація виховної роботи на особистість забезпечувала її гнучкість, динамізм, оперативність, дозволяла враховувати різноманітні потреби та інтереси обдарованих і здібних учнів, допомагала реалізувати їхні права на вільний вибір поглядів і переконань, позбавляла виховний процес авторитарності, вербалізму.

Серед чинників виховання ліцеїстів особливе місце займають їх батьки. Аналіз сімей старшокласників свідчить, що серед батьків ліцеїстів - вчителів - 28,3%, інженерно-технічних працівників - 26,4%, викладачів вищої школи - 8,1%, співробітників наукових установ - 7,4%. 81% батьків мають вищу освіту, 21,5% серед них докторів і кандидатів наук. Все це давало можливість їх залучення для активної роботи з ліцеїстами, як в навчальному процесі, так і в позакласній виховній роботі. Вони керували науковими секціями, гуртками, науково-дослідницькими роботами старшокласників, викладали спецкурси, очолювали клуби, організовували традиційне свято "День сім'ї", різноманітні творчі змагання, мандрували разом з учнями по Україні.

У процесі дослідження було відпрацьовано чимало форм ви-

ховання ліцеїстів. Серед них провідне місце займав клуб "Інтелігент", який проводив зустрічі з представниками наукової і творчої інтелігенції, організовував дослідницьку роботу з історії української інтелігенції. Вихованню ліцеїстів сприяв спеціальний курс "Самовиховання інтелігентності". Його тематика дозволяла розглядати роль і місце інтелігенції в оновленні суспільства, проводити бесіди на теми: "Сторінками становлення української інтелігенції", "Образ інтелігенції у літературі, театрі, кіно", диспути "Сучасний інтелігент: яким йому бути?", "Етика вченого: в чому вона виявляється".

Для поширення української національної культури був створений естетико-патріотичний центр "Відродження", учасники якого виступали в школах і ліцеях Донецької області з лекціями і концертами, влаштовували виставки народної творчості, проводили Шевченківські свята, вечори, разом з учасниками ліцейного театру "Любисток" ставили спектаклі українських авторів тощо.

Про ефективність організації виховної роботи свідчить порівняльний аналіз участі ліцеїстів у позакласних заходах. Якщо в експериментальних ліцеях до вступу в ліцей 19,6% старшокласників брали участь у художній самодіяльності, театрах, студіях, гуртках і т.д., то в процесі навчання їх вже було 91,5%. В контрольних ліцеях відповідно 22,1% і 76%.

Організація науково-дослідницької роботи передбачала: виконання ліцеїстами курсової і випускної робіт (результати захисту цих досліджень вважались екзаменом); вивчення курсу "Теорія і методика наукового дослідження"; створення ліцейного наукового товариства, яке очолював проректор університету з наукової роботи, а секції - викладачі вищої школи, що формувало можливості наступності в науковій творчості ліцеїстів і сту-

дентів; проведення наукових дискусій; участь ліцеїстів у міжнародних науково-практичних конференціях, конкурсах науково-дослідницьких робіт; виконання колективних досліджень; організацію науково-практичних конференцій.

Після закінчення ліцею старшокласники набували професію лаборанта-дослідника. Крашні наукові роботи ліцеїстів рекомендувались до друку у наукових збірках, а їх автори - до участі в Малій академії наук, обласних, Всеукраїнських або міжнародних науково-практичних конференціях, конкурсах, турнірах. За результатами двох років навчання визначався краший юний дослідник ліцею, якому вручався пам'ятний приз. Прізвища найталановитіших учнів друкувались в обласній пресі. Їм пов'язувалась стрічка "Гордість ліцею", а ім'я вишувалось на стендах музею університету.

Про ефективність розробленої системи організації науково-дослідницької роботи свідчить аналіз творчих досягнень ліцеїстів, поданий у таблиці 2.

Таблиця 2.

АНАЛІЗ ДОСЯГНЕНЬ ЛІЦЕЇСТІВ НА НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ
КОНФЕРЕНЦІЯХ, КОНКУРСАХ, ТУРНІРАХ

Роки навчання в ліцеї	Міжнародний рівень				Всеукраїнський рів.				Обласний рівень			
	Е. Л.		К. Л.		Е. Л.		К. Л.		Е. Л.		К. Л.	
	ДВ %	ЗПН	ДВ %	ЗПН	ДВ %	ЗПН	ДВ %	ЗПН	ДВ %	ЗПН	ДВ %	ЗПН
1990-1992	-	-	-	-	-	1,2	-	-	1,2	6,4	1,2	1,2
1991-1993	-	9,6	-	0,4	0,8	2,8	-	-	2	9,2	0,8	3,2
1992-1994	-	15,2	-	-	0,4	4,8	0,4	-	3,6	14,0	2,4	3,2
1993-1995	-	11,6	-	0,4	1,2	4,8	0,8	0,8	2,8	14,8	3,6	4,4
1994-1996	-	10,4	-	0,4	1,2	5,6	2,4	1,6	2,4	15,6	3,2	5,6
За всі р.	-	10,6	-	0,3	0,8	4,4	0,8	0,5	2,7	13,6	2,5	4

де Е. Л. - експериментальні ліцеї, К. Л. - контрольні ліцеї.

ДВ - до вступу в ліцей, ЗПН - за період навчання в ліцеї.

В експериментальних ліцях щорічно досліджувалось 250 осіб, а у контрольних - 249 осіб.

Здійснюючи дослідження ми впевнились у спроможності ліцеїв значно підвищувати рівень творчості старшокласників. Якщо до вступу в ліцей рівень об'єктивної творчості мали 2,8% старшокласників, то в процесі навчання в ньому цей рівень підвищився до 14,6%, а рівень суб'єктивної творчості з 9% до 52,3%. У контрольних ліцях відповідно з 0,6 до 0,7 і з 12,3 до 26%.

Специфіка учнівського самоуправління в ліцеї обумовлюється участю ліцеїстів у роботі профспілки, членами якої вони є разом із студентами вузу. Традиційна структура самоуправління, яка притаманна сучасній загальноосвітній школі, в ліцеї доповнювалась учнівською профспілковою організацією. Ліцеїсти - члени профспілки турбувались про охорону здоров'я товаришів, ставили перед адміністрацією ліцею і студентського містечка питання щодо поліпшення умов проживання у гуртожитку, організовували дозвілля, допомагали першокурсникам у підготовці домашніх завдань, налагоджуванні життя, проводили конкурси на кращу кімнату.

У ЧЕТВЕРТОМУ РОЗДІЛІ "Дослідно-експериментальна перевірка умов ефективності функціонування ліцею" розкрито основні організаційно-педагогічні, матеріально-технічні і фінансові умови, які найбільш активно сприяють ефективній діяльності ліцею: розробка і реалізація програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості, підвищення педагогічної майстерності, здійснення програмно-цільового підходу до управління ліцеєм, організація взаємодії ліцею з вищими навчальними закладами, фі-

нансове і матеріальне забезпечення його діяльності.

Програма індивідуального розвитку і саморозвитку особистості (ПІРСО) - засіб, який покликаний стимулювати процес творчого зростання кожного ліцеїста як суб'єкта виховання.

До розробки програм залучались всі, хто причетний до виховання ліцеїстів: педагоги, батьки, органи освіти, наукові установи, вищі навчальні заклади, творчі колективи, позашкільні установи і, безумовно, сам ліцеїст. На відміну від інших програм (наприклад, "Орієнтир" та інш.), ПІРСО позбавлена детального опису педагогічних дій, заорганізованості.

Сутність і функції програми випливають із соціальних вимог до виховання шкільної молоді на сучасному етапі розвитку суспільства та перспектив його оновлення. Вона спонукає учасників її розробки і реалізації до творчості у виборі форм і методів рішення загальних та індивідуалізованих завдань розвитку особистості, перетворення процесу виховання із виховних заходів у систему формуючої діяльності ліцеїстів.

До програми індивідуального розвитку і саморозвитку особистості ставились такі вимоги: за метою вона мала бути реалістичною, зорієнтованою на загальні завдання ліцею і на особистісні якості ліцеїста; за змістом - включати у її розробку і реалізацію всі компоненти системи - цілепокладання, зміст творчого розвитку особистості, методи, засоби, форми, критерії, виконавців - ліцей, сім'ю, вищі навчальні заклади, виробництво, академічні і культурні установи, виховне середовище з чітким розподілом функцій; за умовами - використовувати всі потенційні можливості виконавців і суспільства - економічні, демократичні, правові, екологічні, наукові, матеріальні, технічні, фінансові, інформаційні, художні, медичні, творчі, вій-

ськові, досвід світової педагогічної думки тощо; за адаптивністю - бути гнучкою, що дозволяє ліцеїсту рухатися вперед у творчому розвитку; за типом - комплексною, оптимізуючою розвиток творчих здібностей особистості.

Розробка ПІРСО починалась з ретельного вивчення кожного ліцеїста. Діагностика дозволяла встановити рівень розвинутості якостей, які характеризують творчу особистість. Ми прагнули до того, щоб вивченню підлягали всі учні, кожен з них знав свій потенціал, а результати діагностики порівнювались з результатами попереднього вивчення та діагностування проводилось не від випадку до випадку, а протягом всього навчання в ліцеї.

ПІРСО складалася із 28 параметрів необхідних і достатніх для стимулювання розвитку і саморозвитку творчості ліцеїстів. Вони передбачали як загальні відомості про учнів, їх батьків, найближчого оточення, так і такі, врахування яких дозволяло мати уявлення про навчання, виховання, самовиховання, творчу діяльність старшокласників. Для кожного із параметрів ПІРСО була розроблена орієнтовна основа для вибору порад, які давались учасникам реалізації програми і містили засоби розвитку відповідної якості творчої особистості.

Для здобуття об'єктивної інформації про хід творчого розвитку ліцеїстів була створена на базі персональної електронно-обчислювальної машини комп'ютерна експертна система. Ця система об'єднувала можливості ПЕОМ і досвід експертів. Конструктивно вона складалась з чотирьох блоків: діагностичний (сукупність психологічних тестів, опитувальників, анкет), накопичення і збереження інформації (результатів діагностики), аналітичний (він визначає якості особистості, які вимагають розвитку і корекції), рекомендації.

Важливою умовою ефективності функціонування ліцеїв виступає підвищення майстерності педагогів. Розвиваючи педагогічну творчість, ми враховували, що ліцейний педагог - це вчитель, вихователь, науковець, спеціаліст у роботі з обдарованими старшокласниками. Ось чому традиційні форми методичної роботи з вчителями доповнювалися включенням кожного з них у науково-дослідницьку діяльність, проведенням педагогами і вихователями-кураторами творчих майстерень для колег із шкіл і ліцеїв Донецької області, виступами у науково-педагогічній пресі з результатами досліджень, розробкою авторських програм, посібників. Все це було обов'язковим для кожного педагога, стимулювало процес їх самореалізації у педагогічній діяльності.

За час проведення дослідження в експериментальних ліцеях кожний третій педагог отримав звання "Учитель-методист" або "Старший учитель", став спеціалістом вищої категорії, був нагороджений значком "Відмінник освіти України". У ліцеї при Донецькому державному університеті 82% педагогів були відзначені за плідну роботу. Двом присвоєне почесне "Заслужений учитель України" і "Заслужений працівник народної освіти України", шість були соросівськими стипендіатами.

У процесі дослідно-експериментальної роботи було впроваджено в практику посаду вихователя-куратора (звільненого класного керівника), для чого були відпрацьовані: професіограма вихователя-куратора; посадові обов'язки; основні трудові операції; основні знання і вміння, якими він має володіти; зміст і форми діяльності; документація; система відбору для роботи; способи контролю й аналізу роботи; шляхи підвищення педагогічної майстерності.

Вихователь-куратор координує дії педагогів щодо навчання і

виховання ліцеїстів, вводить першокурсників у традиції ліцею, сприяє їх розвитку, допомагає їм встановлювати контакти з кафедрами вищих навчальних закладів, позашкільними установами, творчими колективами, академічними установами, організовує психолого-педагогічний семінар для батьків, керує створенням програм індивідуального розвитку і саморозвитку особистості.

Ефективне функціонування ліцею забезпечується матричною структурою управління, здатною найбільш активно сприяти реалізації цілей, які стоять перед ліцеєм, координувати дії педагогів і адміністрації навчального закладу щодо впровадження різноманітних інновацій.

Створення такої структури стає можливим при програмно-цільовому підході, який розглядає всю сукупність робіт з реалізації мети не з позиції наявної ієрархії підпорядкування, а під кутом зору досягнення цілі, що визначена програмою. В існуючу лінійно-функціональну структуру управління ліцеєм був введений штабний орган - науково-методичний відділ, який очолив заступник директора.

В цей відділ входили педагоги, методист, психолог, педагог-організатор, завідувачі комп'ютерною лабораторією. Для цілеспрямованих дій щодо розвитку творчої особистості була розроблена цільова програма "Творчість", а в її рамках підпрограми "Кадри", "Економіка", "Самоврядування", "Здоров'я", "Відродження", "Культурне дозвілля". Завдання науково-методичного відділу полягало у втіленні цих підпрограм в навчально-виховний процес, в практику роботи з педагогічними кадрами, діючий економічний механізм. Управління підпрограмами здійснювалось спеціально для цього призначеними керівниками, які несли відповідальність за координацію зв'язків між виконавцями про-

іграми і своєчасне досягнення цілей.

Підвищенню ефективності діяльності ліцею сприяє його взаємодія з вузом. Зміст взаємодії ліцею і вузу визначається підготовкою ліцеїстів до науково-практичної діяльності, яка починається у ліцеї і закінчується у стінах вишого навчального закладу, розвитком їхніх творчих здібностей. Взаємодія вищої школи і ліцею дозволяє виявляти резерви цих освітніх систем, бо на єднанні різних навчальних закладів особливо чітко виявлялись як міцність попередньої підготовки, так і недоліки наступної навчальної діяльності ліцеїстів.

У нашому дослідженні зв'язок між вузами і ліцеями встановлювала наскрізна комплексна програма підготовки спеціаліста, яка охоплювала всі сфери життя ліцеїстів і студентів. Ця програма робила процес навчання і виховання цілісним, безперервним, різнобічним. Щоб заохотити повторенню курсів, вузами були скориговані навчальні плани для тих груп, у які переважно вступали навчатися випускники ліцеїв, а Донецький державний університет створив для випускників свого ліцею спеціальні групи з українською мовою навчання. Програма передбачала включення випускників ліцею у науково-дослідницьку роботу вже з першого курсу, що фактично було продовженням роботи над науковою проблематикою, розробка якої почалася ще в ліцеї, а також контроль вузу за якістю ліцейного навчання, ходом науково-дослідницької роботи ліцеїстів.

У ході дослідження перевірялась ефективність господарського механізму, який будувався на основі фінансово-економічної самостійності ліцею. Умовами цієї самостійності виступали: наявність власної бухгалтерії, що дозволяло при оформленні різноманітних фінансових операцій уникнути гальмування їх опе-

ративності, поширити господарську ініціативу ліцеїв; відкриття різних рахунків у банку (для бюджетних коштів, для спонсорських надходжень, для прибутків від власної діяльності ліцею); створення найбільш оптимальної моделі господарювання. Додаткові до державного фінансування кошти зароблялися наданням платних послуг населенню, реалізацією власної продукції (книжок, методичних розробок, сценаріїв), здачею в оренду приміщень, проведенням курсів підвищення кваліфікації для педагогів шкіл, гімназій, ліцеїв, організацією конкурсів художньої самодіяльності, ярмарок педагогічних ідей. Кошти, які зароблялись педагогами і учнями, давали змогу підвищувати ставки вчителям, надавати їм і учням матеріальну допомогу, вводити нові посади, поліпшувати матеріальнотехнічну базу ліцеїв.

Проведене дослідження й узагальнення його результатів підтвердило висунуту гіпотезу і дозволило зробити такі загальні висновки:

1. Сучасні ліцеї - це продовження традицій славнозвісних ліцеїв минулого - Рижського, Ніжинського, Волинського. Основне їх призначення полягає в зберіганні і поширенні духовної, науково-освітнього потенціалу народу, підготовки старшокласників до діяльності у сфері науки, до активного оновлення життя, що створює передумови для виходу України на новий рівень соціального, політичного та економічного розвитку.

Вивчення досвіду діяльності ліцеїв дає змогу твердити, що вони активно реалізують сучасну парадигму освіти, прагнуть до формування власного педагогічного іміджу, до пошуку нового змісту освіти, педагогічних технологій навчання і виховання обдарованої і талановитої шкільної молоді, сприяють її творчій самореалізації, особистісному самоствердженню. Ліцеї включають

старшокласників у науково-дослідницьку роботу, поглиблюють і поширюють знання в обраному профілі навчання, створюють атмосферу творчого пошуку і натхнення, формують у ліцеїстів вміння відстоювати свої думки і погляди, виховують у них високі моральні якості, стимулюють до самоудосконалення.

Цінність ліцеїв як навчально-виховного закладу підтверджується постійним збільшенням суспільної зацікавленості у їхньому існуванні, конкурсами абітурієнтів, позитивним ставленням до них громадськості, вчених, педагогів, батьків.

2. Системний аналіз діяльності ліцеїв показав багатогранність їхнього виховного впливу на особистість старшокласника і, разом з тим, дозволив зробити висновок, що педагогічна система ліцею може глибоко, на рівні системоутворюючих властивостей, змінюватись тільки системно, за всіма компонентами, зовнішніми і внутрішніми зв'язками, разом зі змінами в макросистемі виховання.

3. Дослідження, підтвердивши висунуту гіпотезу про те, що ефективність навчально-виховного процесу в ліцеї істотно залежить від використання сучасних психолого-педагогічних теорій, які адекватно відображають його спрямованість на розвиток творчої особистості, втім дало змогу впевнитись, що висока результативність розвитку особистості ліцеїстів досягається, якщо має місце широка варіативність вибору форм і методів їх навчання і виховання, яка ґрунтується на ретельному вивченні індивідуальних і особистісних якостей старшокласників.

4. Розроблена і перевірена багаторічною практикою програма індивідуального розвитку і саморозвитку особистості переконує, що її використання дозволяє забезпечити оволодіння учнями знань у власному темпі, самостійність їх навчання, можливість

постійної корекції всіх виховних впливів, які відчуває лицеїст, виключення в його виховання різноманітних факторів: лицею, сім'ї, творчих колективів, наукових установ, позашкільних закладів.

5. Обґрунтовані критерії ефективності функціонування лицею створюють можливість комплексного розв'язання численних навчально-виховних завдань, орієнтують на виховання фізично і морально здорової людини, широко освіченої, з розвинутим творчим потенціалом.

6. Нагромаджений досвід діяльності лицеїв показав, що подальший їхній розвиток значною мірою залежить від взаємодії з вищими навчальними закладами, які активно залучають лицеїстів до науково-дослідницької роботи, забезпечують спілкування старшокласників з широким колом науковців і студентів, надають можливість користуватися лабораторною, спортивною базою, науковою бібліотекою. Найбільш ефективними формами взаємодії лицею з вузом виступають: наскрізна комплексна програма підготовки спеціалістів, в якій лицею відводиться місце першої сходинки у вихованні майбутнього науковця, дослідника; керування професорсько-викладацьким складом вузу науковими роботами лицеїстів; проведення сумісно зі студентами науково-практичних конференцій, диспутів; контроль вузу за якістю навчання лицеїстів.

7. Дослідженням виявлена висока ефективність застосування програмно-цільового управління лицеєм. Використання матричної структури управління сприяє оптимальному розподілу функціональних обов'язків між адміністрацією лицею, координації дій педагогів щодо реалізації розробленої програми "Творчість" та її підпрограм, досягненню визначених ними цілей, що було під-

тверджено постійними успіхами ліцеїстів на олімпіадах, конкурсах, турнірах, спортивних змаганнях, у навчанні.

8. Результати дослідження дали змогу впевнитися, що реалізація творчих здібностей ліцеїстів повною мірою обумовлюється педагогічним складом ліцею. Розроблені вимоги до ліцейного педагога повністю виправдали себе у практичній діяльності. Впровадження в педагогічну практику посади вихователя-куратора сприяє високій результативності навчально-виховного процесу за рахунок забезпечення уваги до кожної особистості, яка розвивається, врахування її інтересів, нахилів, здібностей, цілеспрямованої підготовки до саморозвитку.

Проведене дослідження не висчерпало всіх проблем функціонування ліцеїв. Подальший розвиток ліцейної педагогіки обумовлений необхідністю проведення фундаментальних досліджень як на інтердисциплінарному рівні, так і на власне педагогічному (наприклад, "специфіка функціонування сільського ліцею" тощо), зберігаючи увагу до історико- або порівняльно-педагогічного вивчення. Не менш важливе дослідження і таких проблем, як "ліцей і початкова школа", "формування педагогічного колективу ліцею" і т. д.

Розробка проблем організації навчально-виховного процесу в ліцеї, по-перше, дозволить зміцнити власну наукову базу ліцейної педагогіки, водночас уможливити теоретичне збагачення та подальший розвиток дидактики, теорії виховання, школознавства, загалом педагогіки, інших наук, які вивчають людину в суспільстві, її творчість, використовуючи їх досягнення; по-друге, зміцнити теоретико-методичну базу узагальнення досвіду і вдосконалення практики діяльності ліцеїв в умовах переходу України на новий рівень соціально-політичного і економічного

розвитку.

Зміст і результати дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

МОНОГРАФІЇ, РОЗДІЛИ У МОНОГРАФІЯХ,

КНИГІ І НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

1. Ліцей в системі освіти України. - Донецьк, 1996. - 216 с.
2. Сучасний український ліцей. - Київ, 1995. - 134 с.
3. Творческая личность старшеклассника: модель и развитие. - Киев - Донецк, 1993. - 64 с. (у спіавт.)
4. Учебно - воспитательный комплекс - новый тип школы. - Донецк, 1991. - 143 с. (співред.).
5. Об истории и специфике деятельности учебно-воспитательных комплексов // Учебно-воспитательный комплекс - новый тип школы. - Донецк, 1991. - С. 5 - 15 (у спіавт.).
6. Научно-исследовательская работа в УВК // Учебно-воспитательный комплекс - новый тип школы. - Донецк, 1991. - С. 72 - 80 (у спіавт.).
7. Учебно-воспитательный комплекс как педагогическая система // Учебно-воспитательный комплекс - новый тип школы. - Донецк, 1991. - С. 15 - 21 (у спіавт.).
8. Ліцейська творчість. - Донецьк, 1992. - 94 с. (у спіавт.).
9. Диагностика творческой личности. - Донецк, 1993. - 88 с. (у спіавт.).
10. Організація роботи вихователя ліцейств. - Київ, 1995. - 160 с.

11. Контроль в работе заместителя директора школы по учебно-воспитательной работе. - Донецк, 1990. - 33 с. (у списавт.).
12. Организация деятельности совета общеобразовательной школы. - Донецк-Макеевка, 1990. - 6 с. (у списавт.).
13. Взаимодействие социального педагога с семьей воспитаника. - Донецк-Макеевка, 1990. - 11 с.
14. Методические рекомендации социальным педагогам и учащимся педагогического класса по организации содержательного досуга школьников. - Донецк, 1990. - 17 с. (у списавт.).
15. О совместной работе школы и вуза по совершенствованию учебно-воспитательного процесса. - Донецк-Макеевка, 1990. - 21 с. (у списавт.).
16. Взаимодействие директора школы со старшим пионерским вожатым. - Макеевка, 1988. - 12 с.
17. Педагогический консилиум в школе. -Макеевка, 1988. - 15 с.
18. Программа обучения наставников студенческих академических групп 1 курса. - Донецк, 1987. - 11 с. (у списавт.).
19. Програма спецкурсу "Теорія і практика роботи ліцею". - Донецьк, 1993. - 11 с.
20. Програма спецкурсу "Організація роботи вихователя-куратора у ліцеї". -Донецьк, 1994. - 14 с.
21. Методические рекомендации по формированию нравственного опыта школьника в системе внеклассной работы. - Донецк, ДонГУ, 1989. - 15 с. (у списавт.).

С т а т т і

22. Развитие личности школьника // Советская педагогика. -

1991. - № 2. - С. 68-71 (у співавт.).
23. Лицей сьогодні і завтра //Рідна школа. - 1991. - №11. - С. 82-87
24. Учебно-воспитательный комплекс "лицей - университет" - как фактор развития личности // Учебно-воспитательный комплекс: опыт, проблемы, перспективы. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Чебоксары, 1993. - С. 266 - 268
25. Лицейська освіта: проблеми реалізації //Формування та впровадження шкільного компонента змісту загальної середньої освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 15 -16 березня 1995 р. - Донецьк, 1995. - С. 104 - 107
26. Що може звільнений класний керівник //Рідна школа. - 1994. - №1-2. - С. 66-68
27. Програма індивідуального розвитку та саморозвитку як основа формування творчої особистості ліцеїста //Школи нового типу України: досвід і проблеми. 36. статей. - Донецьк, 1992. - С. 187 - 190 (у співавт.)
28. Створення та функціонування ліцею // Школи нового типу України: досвід і проблеми. 36. статей. - Донецьк, 1992. - С. 183 - 187
29. Принципи будування моделі творчої особистості // Школи нового типу України : досвід і проблеми. 36. статей. - Донецьк, 1992. - С. 183-187
30. Формирование творческой личности старшеклассника в условиях учебно-воспитательного комплекса "лицей - университет" //Эксперимент в школе: организация и управление. - М., 1991. - С. 90 - 102
31. Управління сучасним ліцеєм. В зб. - Управління ліцеєм. - Донецьк, 1995. - С. 3-10

32. Підготовка педагогів для роботи у ліцєях. - В зб. Управління ліцєєм. - Донецьк, 1995. - С. 17-25
33. Професіограма вихователя-куратора ліцєїстів. - В зб. Виховна робота у ліцєї. - Донецьк, 1994. - С. 3-9
34. Планування виховної роботи у ліцєях. - В зб. Виховна робота у ліцєї. - Донецьк, 1994. - С. 14-19
35. Виховання як культурологічний феномен. - В зб. Реалізація моделі творчої особистості. - Донецьк, 1995. - С. 3-8.
36. Фінансове і матеріальне забезпечення ліцєю. - В зб. Управління ліцєєм. - Донецьк, 1995. - С. 27-29
37. Взаємодія ліцєю і вузу у вихованні майбутньої наукової зміни. - В зб. Взаємодія ліцєя з вузом. - Донецьк, 1994. - С. 6-10
38. Контроль в управлінні ліцєєм. - В зб. Управління ліцєєм. - Донецьк, 1995 - С. 12-15
39. Формування навчальних планів ліцєю. - В зб. Навчально-виховний процес у ліцєї. - Донецьк, 1994. - С. 14-17
40. Ліцєї і батьки ліцєїстів. - В зб. Виховна робота у ліцєї. - Донецьк, 1994 - С. 26-31
41. Науково-методична служба ліцєю. - В зб. Науково-методична робота у ліцєї. - Донецьк, 1994 - С. 3-8
42. Циклограма підготовки ліцєїстів до науково-практичної діяльності. - В зб. Науково-практична підготовка ліцєїстів. - Донецьк, 1995. - С. 5-9
43. Циклограма роботи вихователя-куратора ліцєїстів. - В зб. Навчально-виховний процес у ліцєї. - Донецьк, 1994 - С. 7-11
44. Комплектування учнівського колективу ліцєю. - В зб. Навчально-виховний процес у ліцєї. - Донецьк, 1994 - С. 18-21
45. Центр підготовки до науково-практичної діяльності //

Рідна школа. - 1996. - №1. - С. 4-7

46. Виховання інтелігентності у ліцеїстів // Рідна школа, - 1996. № 1. - С. 11-13 (у співавт.)
47. ЛІАЦ: завдання, проблеми, перспективи // Рідна школа. - №1. - С. 17-19 (у співавт.)
48. Навчальний процес у ліцеї // Рідна школа, -1996. - №1. - С. 19-23 (у співавт.)
49. Динаміка розумової працездатності ліцеїстів // Рідна школа, - 1996. - №1. - С. 64-65 (у співавт.)
50. Становление школы-комплекса // Учебно-воспитательный комплекс, Сб. научн. трудов / АНН СССР, М., 1990. - С. 25-29
51. Ліцей готує майбутніх науковців // Педагогічна скарбниця Донецчини. - 1995. - № 2. - С. 36-38
52. Культура виховання особистості // Особистість, - 1996. - № 1. - С. 18-27
53. Специфіка підвищення кваліфікації керівників шкіл нового типу. В сб. "Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти". Матеріал Всеукраїнської науково-практичної конференції 24-25 листопада 1994 р. Частина II. - К., 1995. - С. 79-81
54. Специфіка управління навчальними закладами нового типу// Шлях освіти. - № 1, 1996. - С. 45-47.

Т Е З И

55. Науково-практична підготовка старшокласників у ліцеї при вищому навчальному закладі // Всеукраїнська конференція з проблем роботи середніх загальноосвітніх початково-виховних закладів нового типу 1-4 лютого 1994 року. Тези доповідей та виступів. Випуск перший. -Київ.: ІСДО, 1994. - С. 280-281

56. Місце ліцеїв у державній системі освіти // Всеукраїнська конференція з проблем роботи середніх загально-освітніх навчально-виховних закладів нового типу 2-4 лютого 1994 р. Тези доповідей та виступів. Випуск перший. - Київ.: ІСДО, 1994. - С. 75-78
57. Становление новых типов школ в Украине // Международный симпозиум и школа-семинар "Образование. Экология. Развитие. XXI век " 24-27 октября 1994 г. - Донецк. 1994. - С. 51-54.
58. Современные лицеи Донбасса // Донбасс: Прошлое, настоящее, будущее. К 160-летию известного педагога и просветителя Н.А. Корфа. Тезисы докладов и сообщений III региональной научно-практической конференции (22 декабря 1994 года). - Донецк, 1995. - С. 135-136
59. Ліцей як фактор відродження української національної культури // Шляхи формування в учнівській молоді національної свідомості і перспективи впровадження державної політики в галузі освіти на Донеччині. Тези доповідей і повідомлень обласної науково-практичної конференції - 30 березня 1994 р. - Донецк, 1994. - С. 21-23
60. Роль директора школы в развитии ученического самоуправления // Перестройка и школа. Тезисы докладов и выступлений на городской практической конференции 28 марта 1990 г. Донецк, 1990. - С. 77-78.
61. Становление новых типов школ. - Международный научно-практический семинар "Проблемы развития современного города". Тезисы докладов и выступлений. - Донецк, 1996. - С. 47-49

АЛФИМОВ В. Н. Педагогические основы организации учебно-воспитательного процесса в лицее. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики Академии педагогических наук Украины. Киев, 1997. В диссертации рассматривается история развития и становления лицеев в Украине, проводится анализ концепций современных лицеев, обобщается опыт их работы.

Разработана концепция лицея как целостной педагогической системы, обоснованы пути формирования ученического коллектива, критерии и показатели эффективности функционирования лицеев.

В процессе исследования раскрыта специфика деятельности лицеев; разработана система комплектования ученического контингента, формы и методы адаптации старшеклассников к обучению в лицее; определены принципы отбора содержания лицейского образования, разработки учебных планов, организации учебно-воспитательного процесса; раскрыты особенности внеурочной воспитательной работы с лицеистами, способы включения их в научно-исследовательскую работу. Разработаны концепция программ индивидуального развития и саморазвития личности, требования к лицейскому педагогу, профессионаграмма воспитателя-куратора лицеистов, содержание, формы и методы его работы; модель взаимодействия лицея с высшими учебными заведениями; внедрен программно-целевой подход в управлении лицеем, хозяйственный механизм, позволяющий укреплять его финансовую и материальную базу.

Ключові слова: лицей, лицеїсти, педагогічна система, кон-

ценція, обдарованість, творчість, творча особистість, самороз-
виток, самореалізація, навчальний план, навчальна програма,
програма індивідуального розвитку і саморозвитку особистості,
адаптація, управління, самоуправління, взаємодія, професіо-
грама.

ANNOTATION

Alfimov V.N. Pedagogical basis of education and
up-bringing process in the Lyceum.

Dessertation for receiving Doctor's Degree of Peda-
gogics in speciality 13.00.01 - Theory and History of
Pedagogics. The institute of Pedagogics of the Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, 1997.

The Thesis shows the history of the formation of
Lyceums in Ukraine, carries out the analysis of
conceptions of modern Lyceums, results the experience of
their work.

The conception of the Lyceum as a pedadogical system,
the ways of pupils collective body formation, criteria
and indexes of effective body functioning of Lyceums are
worked out.

In the invesgation the specific point of Lyceum
activity is show, the system of pupils enrolling, form
and methods of seniour pupils adaptation in the Lyceum
are worked out; the principles of choice of Lyceum
education contents, of Lyceum curricula, of organization
of teaching and educational process are defined; the
peculiarities of out-of-school educational work with the
Lyceum pupils, the ways of organization of their

scientific and research work are shown. The conception of program of individual development and self-development of a personality, the demands to Lyceum teacher, the professional graph of a Lyceum tutor and contents, form and methods of his work, the model of interaction of the Lyceum with higher educational establishment, the system of Lyceum management, economic mechanism which stimulates strengthening of its finances and material resources, are shown.

A handwritten signature in black ink, featuring a large, stylized initial 'A' followed by a series of connected loops and a long, sweeping horizontal stroke that extends to the right.

Підписано до друку 15.05.1997р. Формат 60х84/16. Тираж 100 прим.
Умовн. друк. арк. - 2. Замовлення №153.

Донецький державний університет
Лабораторія комп'ютерних технологій
340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24